

NİKOLAY FEDOROVİÇ KATANOV’UN KÜTÜPHANESİNİN TÜRKİYE’YE GETİRİLMESİNE DAİR BİR İNCELEME*

AN ANALYSIS INTO THE BRINGING OF NIKOLAI FEDOROVICH KATANOV’S LIBRARY TO TURKEY

Gülcan İNALCIK**

Öz

Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922) Orta Asya ve Sibiryadaki Türk halkları üzerine farklı alanlarda çok sayıda araştırmalar yapmış bir ilim adamıdır. İdealist ve gayretli bir kişiliğe sahip olan N. F. Katanov erken yaşlardan itibaren birçok Avrupa ve Asya dilini öğrenmiş, daha Krasnoyarsk Klasik Gimnaziyumu’nda öğrenci iken eserlerini kaleme almaya başlamıştır. Kişiliğinin ve ilmi hayatının şekillenmesinde N. İ. İlminskiy’in ve V. V. Radlov’un büyük etkisi olmuştur. 1894-1922 yılları arasında Kazan Üniversitesi’nde çalışmıştır. Katanov, Avrupa ve Rusya’daki birçok ilmi topluluğun aktif üyeliğini yapmış ve toplumsal faaliyetlerle de yakından ilgilenmiştir. Katanov’un Sibiryadaki Türk halkları ile ilgili ilmi çalışmaları ve inceleme metotları ilim dünyasında hala geçerliliğini korumaktadır.

Katanov ilmi gezileri sırasında topladığı din, dil, edebiyat, folklor, tarih, etnografya gibi farklı alanları içeren ve farklı dillerde yazılmış kaynaklardan muazzam bir kütüphane oluşturmuştur. Fakat maddi yetersizliklerden dolayı kütüphanesini satmak zorunda kalmıştır. Değerli devlet ve ilim adamlarının çabalarıyla bu kütüphane İstanbul’a getirilmiştir. Rusya’da ve Türkiye’de Katanov’un hayatını, ilmi çalışmalarını ve kütüphanesini konu alan çalışmalarda Katanov kütüphanesinin Türkiye’ye getirilme tarihi ve süreci ile ilgili bilgiler tam olarak aydınlatılamamıştır. Çalışmamızda Katanov’un kütüphanesinin Türkiye’ye getirilme süreci ve bu sürece dâhil olan kişiler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nikolay Fedoroviç Katanov, Katanov Kütüphanesi, Rus Türkolojisi

Abstract

Nikolai Fedorovich Katanov (1862-1922) is a scholar who conducted many studies in different fields on Turkic peoples in Central Asia and Siberia. Having an idealistic and zealous personality, N. F. Katanov learned many European and Asian languages starting from an early age and began to write his works even while he was a student at Krasnoyarsk Classical Gymnasium. N. I. Ilminsky and V. V. Radlov had a great influence on the shaping of his personality and scholarly life. He worked at the University of Kazan between 1894 and 1922. Katanov was an active member of many scholarly communities in Europe and Russia and was closely involved in social activities. Katanov’s scholarly studies about the Turkic peoples in Siberia and his methods of study remain still valid in the world of science.

* Bu makale, Doç. Dr. Gözde Sazak danışmanlığında yürütülen *Nikolay Fedoroviç Katanov’un Hayatı, Kütüphanesi ve Türkoloji Alanındaki Eserleri* başlıklı doktora tez çalışmamız kapsamında hazırlanmıştır.

** *Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, inalcikgulcan@gmail.com*

Katanov created an enormous library from the sources written in various languages and including knowledge in different fields such as religion, language, literature, folklore, history, ethnography that he collected during his scholarly studies. However, he was forced to sell his library because of financial deficiencies. This library was brought to Istanbul with the efforts of esteemed statesmen and scientists. In the studies conducted both in Russia and Turkey regarding Katanov's life, scholarly studies and library, the scholarship about the history and process of bringing Katanov's library into Turkey were not able to fully enlighten the knowledge. The present study analyses the process of bringing Katanov's library to Turkey, and the individuals who got involved in the process.

Keywords: Nikolai Fedorovich Katanov, Katanov Library, Russian Turkology

Nikolay Fedoroviç Katanov (1862-1922) dil bilimi, etnografya, folklor, tarih, arkeoloji, nümizmatik, kronoloji, dinler tarihi, müzecilik gibi birçok farklı alanda çalışmalar yapmış dünya çapında tanınan Hakas Türklerinden Rusyalı bir Türkologdur. N. F. Katanov sadece kendi öz vatanı olan Hakasya'daki halkın değil, Güney Sibiryaya, Orta Asya ve Doğu Avrupa'daki birçok Türk halkının da ağızlarını, günlük yaşamlarını, kültürlerini, dinlerini, gelenek ve göreneklerini incelemiştir. 1888 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Arapça-Farsça-Türkçe-Tatarca Dilleri bölümünden mezun olmuştur.

Üniversite yıllarında Katanov'un ilmi kişiliğinin şekillenmesinde Rus arkeolog, etnograf ve kâşif Nikolay Mihayloviç Yadrintsev'in (1842-1894) evinde düzenlenen, öğrencilerin yanı sıra dönemin önemli ilim adamlarının da katıldığı, Katanov'un deyişiyle "Unutulmaz Perşembeler" adlı toplantılar oldukça etkili olmuştur.¹ Doğu bilimciler V. V. Radlov, İ. P. Minayev ve V. P. Vasilyev, antropolog ve etnograf D. N. Anuçin, tarihçi D. A. Klements, Rus seyyahlar S. V. Maksimov ve G. N. Potanin, coğrafyacılar M. V. Pevtsov ve E. Yu. Petri, gazeteci ve yazarlar V. İ. Semevskiy, D. N. Mamin-Sibiryak ve N. İ. Naumov, eleştirmen ve edebiyatçı A. M. Skabiçevskiy gibi önemli isimlerin katıldığı bu toplantılar Katanov'un Sibiryaya halklarının dillerine ve kültürlerine yoğun bir ilgi duymasına sebep olmuştur.² 1889-1893 yılları arasında Radlov'un tavsiyesi üzerine İmparatorluk Rus Coğrafya Cemiyeti ve Bilimler Akademisi tarafından Sibiryaya, Kuzey Moğolistan, Cuncarya ve Doğu Türkistan'a Türk boylarının dillerini, dinlerini, kültürlerini ve günlük yaşamlarını incelemek amacıyla gönderilmiştir.³ Katanov 1894-1922 yılları arasında Kazan Üniversitesi'nde çalışmıştır. *Opıt issledovaniya Uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşih rodstvennih otnoşeniy ego k drugim yazıkam Tyurskogo kornya* (Uryanhay Dilinin Türkçe Kökenli Diğer Dillerle Akrabalık İlişisini Gösteren Bir Araştırma Denemesi) adlı doktora tezi ise Katanov'a büyük bir ün getirmiş ve bu eser Türkolojinin "altın hazinesi" olarak kabul edilmiştir.⁴

Türkoloji tarihinde kaynak toplamada en önemli isimlerden biri olan Katanov, Türk Dünyasına yazılı kaynaklardan ve görsel malzemelerden oluşan çok önemli ilmi miras bırakmıştır. Ne yazık

1 İrina Kokova, *Nikolay Federoviç Katanov*, çev. Muvaffak Duranlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 702, Ankara 1998, s. 17.

2 Age., s. 17-18.

3 B. İ. Tamarintsev, "N. F. Katanov i ego "Oçerki Uryanhayskoy zemli"", N. F. Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy zemli (Dnevnik puteşestviya, ispol'nennogo v 1889 godu po poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografıçeskogo Obşestva)*, Tuvinskiy İstitut Gumanitarnih İssledovaniy pri Pravitelstve RT, Kızıl 2011, s. 8.

4 İ. G. Smolina, "Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost", *Nauçnoe obozrenie Sayano-Altaya*, No 1(3), (2012), s. 4.

ki Katanov'un kişisel arşivinin büyüklüğü ve nerelere dağıtıldığı tam olarak tespit edilememiştir. Katanov ilmî gezileri sırasında topladığı etnografik malzemeleri daha hayatta iken çeşitli müzelere bağışlamıştır. Yazılı mirasının büyük bir çoğunluğu ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle 1924 yılında kurulan İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (İÜ TAE)'nde muhafaza edilmektedir. Katanov'un sadece bu kütüphaneden ibaret olmayan yazılı mirası ilim adamının ölümünden sonra maddi sıkıntılar yaşayan eşi Aleksandra Katanova tarafından farklı kurum ve kişilere satılmıştır.⁵ Farklı dillerde yazılmış ansiklopedilerin, sözlüklerin, dergilerin, ilmî çalışma külliyatlarının, tarih, coğrafya, edebiyat, arkeoloji, din ve ders kitaplarının, atlasların yer aldığı, İÜ TAE'deki Katanov kütüphanesinde bulunan kitap sayısı bağışlanan kitaplarla günümüzde dokuz bini aşmıştır. Kütüphanede Katanov adına imzalanmış birçok eser de mevcuttur.

Rusya'da ve Türkiye'de Katanov'un hayatını, ilmî çalışmalarını ve kütüphanesini konu alan çalışmalarda Katanov kütüphanesinin Türkiye'ye getirilme süreci tam olarak aydınlatılmamıştır. Çalışmamızın amacı, Katanov'un kütüphanesinin ne zaman, kim ya da kimler tarafından satın alınıp Türkiye'ye getirildiğini tespit etmektir.

XX. yüzyılın başında Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi ve tüm dünyayı derinden sarsan Birinci Dünya Savaşı, Rusya'da da köklü değişimlere sebep olmuştur. Bu olaylar birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Rejim değişikliğinin yanı sıra ortaya çıkan toplumsal olaylar, ekonomik sıkıntılar, ülke genelinde yaşanan açlık ve yoksulluk gibi olumsuz durumlar Rus toplumunda her kesimin hayatını derinden etkilemiştir. Bu olumsuzluklardan derinden etkilenen bir isim de Katanov'dur. Bu dönemde Katanov, ailesi ile birlikte açlık, yokluk, sefalet gibi birçok olumsuz durumla baş etmek zorunda kalmıştır. Maddi sıkıntılarının yanı sıra çalıştığı kurumlarda ilmî çalışmalarının destek görmemesi, *inorodets*⁶ (yabancı), diğer bir deyimle "Rus olmayan" olarak görülmesi ve bu yüzden ötekileştirilmesi Katanov'u ruhsal açıdan güçsüzeleştirmiştir.⁷ Maddi ve manevi açıdan zor günler geçirmesi Katanov'un kütüphanesini satmasına sebep olmuştur.

5 Geniş bilgi için bk. R. M. Valeyev, "«On nujen dlya Kazani» (O nauçnom nasledii N. F. Katanova)", *Gasırlar avazı-eho vekov*, No 3/4, (2011), s. 141-148.

6 Necip Hablemitoğlu, "инородец" (inorodets) tabirini "toplumdan dışlanmış, eğitim ve dini kurumları baskı altında tutulup asimile edilmek istenen milli topluluklar" olarak tanımlamaktadır. Necip Hablemitoğlu, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Kırım Dergisi, Tarih Araştırmaları Serisi No: 1, İstanbul 2014, s. 22. İlyas Topsakal ise *inorodets* teriminin "Rus olmayanlar"ı ifade ettiğini dile getirmiştir. Bk. İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, 2. bs., Ötügen Neşriyat, İstanbul 2018, s. 27.

7 XX. yüzyılın başında Katanov'un Kazan'daki yaşamı gittikçe kötüleşmiştir. Rusya'daki iç savaş ve ardından gelen kuraklık ve açlık ülkeyi derinden etkilemiştir. Katanov ilmî çalışmalarının yanı sıra ailesinin geçimini sağlamak için ağaç kesme, yük taşıma, bahçe ile ilgilenme, yiyecek kuyruklarında saatlerce bekleme gibi işlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Ayrıca Kazan'a büyük umutlarla gelmesine rağmen Kazan Üniversitesi'ndeki birçok ilim adamı Katanov'u "yabancı" olduğu için dışlamış ve ilim adamının çalışmalarını takdir etmemiştir. Ayrıca uzun yıllar sekreterliğini yaptığı ve onur üyesi olduğu Arkeoloji, Tarih ve Coğrafya Cemiyeti'nde ve diğer kurumlarda geniş muhalif bir çevre içinde bulunması Katanov'un manevi açıdan kendisini güçsüz hissetmesine sebep olmuştur. Yaşamının son yıllarında Katanov da kendisine mesleki ve toplumsal bir statü sağlamayan ve etrafındaki kişiler tarafından anlaşılmayan ilmî araştırmalara karşı ilgisini biraz kaybetmiştir. Geniş bilgi için bk. P. O. Rikin, "Nikolay Fyodoroviç Katanov (1862-1922): vehi jizni i tvorçestva", N. F. Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy zemli (Dnevnik puteşestviya, ispol'nennogo v 1889 godu po poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva)*, s. 376-383.

Ancak kütüphanesini satmak istemesinin tek sebebi maddi zorluklar değildir. Büyük tarihçi ve Katanov'un yakın dostu Zeki Velidi Togan, *Hatıralar* adlı eserinde bu kütüphanenin satılmasının başka bir nedenini şu şekilde anlatmıştır:

Prof. Katanov'un karısı kitap ve kütüphane düşmanı idi. Kocasına: "ya ben ya kütüphanen" demiş. O zaman toz temizlemek için elektrik süpürgeleri de olmadığından kadınlar için toz almak, bilhassa kitapların tozlarını almak çok can sıkıcı bir iş oluyordu. Bu yüzden ve başka sebeplerden anlaşamadılar. Evlâd annesi olan bu hanımın yüzünden Prof. Katanov, kütüphanesini satmayı kararlaştırdı.⁸

Katanov, henüz Krasnoyarsk Klasik Gimnazyumu'nda öğrenci iken toplamaya başladığı kütüphanesini satmaktan büyük bir üzüntü duymuştur.⁹ Yakın dostu Prof. Nikolskiy'e üzüntüsünü "Kütüphanemden ayrılınca sanki bir yakınımi kaybetmiş gibi kendimi kötü hissettim."¹⁰ sözleriyle ifade etmiştir.

Rusçadan Türkçeye çevirisi yapılan makalelerde ve Türk araştırmacıların yazdıkları çalışmalarda Katanov kütüphanesinin Türkiye'ye satıldığı tarih ve kime satıldığı hususunda çelişkili ifadeler yer almaktadır. Genel olarak bu çalışmalarda kütüphanenin Türkiye'ye 1912, 1914 ve 1922 tarihlerinde bir veya iki parça halinde satıldığı belirtilmiş, kütüphaneyi satın alan kişiler olarak ise başta Hüseyin Hilmi Paşa'nın¹¹ ismi olmak üzere Tevfik Paşa¹² ve Mısırlı Said Halim Paşa'nın¹³ isimleri de verilmiştir.

8 Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, TAN Matbaası, İstanbul 1969, s. 121.

9 V. G. Datsişen, "N. F. Katanov – Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii", *Nasledie hakasskogo uçenogo, tyurkologa, doktora sravnitel'nogo yazıkoznaniya, vostokoveda Nikolaya Fyodoroviça Katanova: materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, posvyaçennoy 150-letiyu so dnya rojdeniya uçenogo, 16-19 maya 2012 g.*, Tom I, Hakasskoe kniznoe izdatelstvo, Abakan 2012, s. 26.

10 N. V. Nikolskiy, "Nikolay Fyodoroviç Hakkında Anılar", N. F. Katanov, *Türk Kabileleri Arasında*, çev. Atilla Bağcı, 1. bs, Kömen Yayınları, Konya, Şubat 2004, s. 18.

11 Midilli adasının Sarlıca köyünde doğan Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923) ilk memuriyetine Midilli Tahrirat Kalemi'nde başlamıştır. Gençliğinde Namık Kemal'in derin etkisinde kalan Paşa çeşitli devlet görevlerini başarı ile yerine getirmiştir. Yemen Valiliği ve Rumeli Genel Müfettişliği de yapmıştır. II. Abdülhamid'e bağlı olmakla beraber İttihatçılarla da yakın ilişkiler kurmuştur. 1908 yılında Kamil Paşa kabinesine Dâhiliye Nazırı olarak atanmıştır. Fakat kısa bir süre sonra Kamil Paşa'nın yerine sadarete getirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın bir ay yirmi yedi gün süren ilk sadareti 31 Mart Olayı'nın çıkması ile son bulmuştur. Yerine sadrazam olan Ahmed Tevfik Paşa'nın 5 Mayıs 1909 tarihinde istifa etmesiyle Paşa ikinci kez sadrazamlığa getirilmiştir. Bu görevinden de kısa sürede istifa etmek zorunda kalan Paşa birkaç yıl Ayan Meclisi Maliye Encümenliği yapmıştır. 1912 yılında ise Viyana Elçiliğine tayin edilmiştir. 1923 yılında Viyanada vefat eden Paşa'nın naaşı İstanbul'a getirilerek Yahya Efendi Dergâhi haziresine defnedilmiştir. Geniş bilgi için bk. Mahir Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa (1855-1923)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XVIII, (1998), s. 550-551.

12 Ahmed Tevfik Paşa, 1845 yılında Üsküdar'da soylu ve zengin bir ailede dünyaya gelmiştir. 1872 yılında Hariciye Nezaretine getirilen Paşa 1895 yılına kadar Roma, Viyana, Berlin, Atina ve Petersburg Elçiliklerinde ikinci kâtiplik ve maslahatgüzarlık görevlerinde bulunmuştur. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile Meclis-i Ayan üyeliğine atanmış ve 31 Mart Olayı ile sadrazamlık görevinden istifa eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilmiştir. II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta geçirilmesinden sonra 5 Mayıs 1910 tarihinde sadrazamlıktan istifa etmiş ve ardından Londra elçiliğine atanmıştır. 11 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa'nın istifasından sonra ikinci kez sadrazamlığa getirilmiştir. 12 Ocak 1919 tarihinde görevini Damad Ferid Paşa'ya bırakmıştır. Damad Ferid Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi ile 21 Ekim 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'nin son kabinesini kurmuştur. 1921 yılındaki Londra Konferansı'nda İstanbul Hükümeti'ni temsil etmiş, fakat konferansta sözü Ankara Hükümeti'ne bırakmıştır. Kısa sürelerle dört defa sadrazamlık yapmıştır. 1836 tarihinde vefat etmiştir. Geniş bilgi için bk. Kemal Beydilli, "Ahmed Tevfik Paşa (1845-1936)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C II, (1989), s. 139-140.

13 Mısırlı Said Halim Paşa (1863-1921) Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunudur. 1863 yılında Kahire'de

Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY)'nda Sibiryaya uzmanı olarak çalışan Timur Davletov 1999 yılında kaleme aldığı makalesinde dokuz bin kitaptan oluşan Katanov'un kütüphanesinin 1912 yılında Hilmi Paşa tarafından satın alındığını dile getirmiştir.¹⁴ İsmail Güleç ise Katanov'un kütüphanesinin Türkiye'ye getirilmek üzere 1912 ve 1922 yıllarında iki kısım halinde satın alındığını dile getirmiş ve çalışmasında verdiği on üçüncü dipnotta "Katanov'un kitaplarının Türkiye'ye hangi tarihlerde nasıl ve kimler tarafından getirildiği hususunun araştırılması gereken bir konu"¹⁵ olduğunu belirtmiştir. Makalenin devamında ise İrina Kokova'nın çalışmasına atıf yaparak kütüphaneyi Kazan'a gelen Hilmi Paşa'nın satın aldığını aktarmıştır. Fakat Güleç adı geçen Hilmi Paşa'nın 1911 yılında vefat ettiğini, 1914 yılında sadrazamlık yapan kişinin Mısırlı Said Halim Paşa olduğunu söylemiş, ardından Hilmi Paşa adının İ. Kokova'nın çalışmasında yer aldığını ve bu bilginin düzeltilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Daha sonra ise kütüphaneyi satın alan kişinin Tevfik Paşa olabileceğini savunmuştur.¹⁶

Eğitim bilimci Dr. Zoya M. Monguş ise Katanov'un kütüphanesinin 1914 yılında Osmanlı sadrazamı Hilmi Paşa tarafından satın alındığı bilgisini vermiştir. Hilmi Paşa'nın kütüphanenin satış ilanını 1914 yılında Kazan'ın özel gazetelerinden birinde gördüğünü ve o sırada Kazan'da bulunan devlet adamının kütüphaneyi üç bin altın liraya satın aldığını, beş büyük deri sandık içerisinde İstanbul'a sevk ettiğini, ayrıca Hilmi Paşa'nın bir daktilo, ayrı basımlar ve el yazmaları da gönderdiğini ifade etmiştir. Bu bilgilerin dışında makalenin çevirmeni Sevim Hacıoğlu tarafından verildiğini düşündüğümüz ikinci dipnotta Hilmi Paşa adı ile muhtemelen Mısırlı Said Halim Paşa'nın anıldığı dile getirilmiştir.¹⁷ Z. M. Monguş, İ. Kokova'nın dile getirdiği satış tarihinin 1912 olduğunu da yazmış, fakat kütüphanede 1913-1914 yıllarında Katanov adına imzalanan hediye kitaplar olduğu için 1912 tarihinde kitapların sahibinde olduğunu savunmuştur.¹⁸

Katanov hakkında en detaylı biyografi çalışmasını yapan isimlerden biri olan araştırmacı yazar İ. Kokova da Katanov'un, 1914 yılında doğu kitaplarından ve yaklaşık dokuz bin cilt olan yirmi iki dildeki el yazmalarından oluşan zengin kitaplığını Türk başvekili Hilmi Paşa'ya sattığını yazmıştır. Ayrıca kütüphaneyi satın almaları için Katanov'un Sibiryaya Genel Valisi, İrkutsk

doğan Said Halim Paşa Lozan Üniversitesi'nde siyasal bilgiler okumuştur. 1888 yılında II. Abdülhamid tarafından kendisine sivil paşalık rütbesi verilmiş ve başarılarından dolayı 1900 yılında Rumeli Beylerbeyliği görevine getirilmiştir. 1903 yılında Jön Türklerle irtibatı olduğu ileri sürülerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. 1913-1917 yılları arası Osmanlı Devleti'nde sadrazamlık yapmıştır. 1921 tarihinde Romadaki konağının önünde Ermeni Arşavir Şıracıyan tarafından öldürülmüş ve naaşı II. Mahmud Türbesi bahçesinde babası Mehmed Abdülhalim Paşa'nın yanına defnedilmiştir. Geniş bilgi için bk. M. Hanefi Bostan, "Said Halim Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XXXV, (2008), s. 557-560.

14 Timur Davletov, "Hakas Prof. Nikolay Födoroviç Katanov (19 Mayıs 1862-10 Mart 1922)", *TARİH: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S: 145, İstanbul, (Ocak 1999), s. 19.

15 İsmail Güleç, "Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", *Müteferrika Dört Aylık Kitabiyat Dergisi*, 13, (Kış 2000/2), s. 5.

16 Agm., s. 5.

17 Zoya M. Monguş, "N. F. Katanov'un İstanbul'daki Kütüphanesi", çev. Sevim Hacıoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C 21, (Güz 2011), s. 446.

18 Agm., s. 447.

Üniversitesi ve Halk Eğitim Bakanlığı'na başvurduğunu, fakat bu kurumlardan ret cevabı aldığını dile getirmiştir.¹⁹

2012 yılının Mart ayında Katanov'un doğumunun 150. yılı şerefine Hakasya'da HakasFilm tarafından "Sudba inorodtsa" (Bir Yabancı'nın Yazgısı) adlı belgesel bir film çekilmiştir. Bu belgeselde konuşan İ. Kokova, Katanov'un asıl isteğinin kütüphanesini İrkutsk Üniversitesi'ne satmak değil de hediye etmek olduğunu, fakat bunun için kuruma başvurduğunda ret cevabı aldığını dile getirmiştir. Ayrıca 1912 yılında Osmanlı sadrazamı Hilmi Paşa'nın Kazan'a geldiğini ve Katanov'un kütüphanesini satacağını öğrenince Katanov'dan iyi bir para karşılığında kütüphaneyi satın aldığını söylemiştir.²⁰

Görüldüğü üzere, incelenen çalışmalarda Katanov'un kütüphanesinin hangi tarihte ve kimler tarafından satın alındığına dair bilgiler çelişkilidir ve birbirini tekrar etmektedir. Kanaatimizce, Katanov'un kütüphanesinin satın alınmasında sadece Hüseyin Hilmi Paşa'nın değil, birçok Osmanlı devlet adamının ve Türk ilim adamının katkısı bulunmaktadır.

XX. yüzyılın başında Osmanlı Devleti Rusya İmparatorluğu'nda yaşayan Müslümanların durumlarını yakından takip etmek için önemli devlet adamlarını Rusya'ya göndermiştir. Bu seyahatler politik amaçlı olmayıp, daha çok Osmanlı Devleti'nin Rusya'da yaşayan Müslümanların hayatlarını gözlemlemek ve halkın siyasi, sosyal ve kültürel hayatını yakından incelemek istemesiyle alakalıdır.²¹ Bu amaç doğrultusunda atılan ilk adımlar, önemli devlet adamlarından 1910'da eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın, 1912'de yazar ve gazeteci Celal Nuri İleri'nin, 1913'te ise Tapu ve Kadastro İşleri Müdürü Mahmud Esad Efendi'nin Rusya'ya ve merkez bölgelere gönderilmeleridir.²² Osmanlı devlet adamlarının bu seyahatleri her ne kadar resmi olmasalar da Rus ve Müslüman basınında geniş yankı bulmuş ve seyahatler Rus devletinin gözetiminde gerçekleşmiştir.²³

Hüseyin Hilmi Paşa ile Mahmud Esad Efendi'nin Rusya seyahatlerinin Katanov'un kütüphanesinin Türkiye'ye getirilmesinde önemli bir rol oynadığını düşünmekteyiz. Kanaatimizce, Hüseyin Hilmi Paşa, Katanov'un kütüphanesini satın alan değil, satın alınmasına öncülük eden isimlerden biridir. Hüseyin Hilmi Paşa, II. Abdülhamid ve Sultan V. Mehmed Reşad döneminde iki kez sadrazamlık yapmış bir devlet adamıdır. İlk sadrazamlığı II. Abdülhamid döneminde yaklaşık iki ay (13 Şubat-13 Nisan 1909) sürmüştür. 31 Mart Olayı'nın patlak vermesi üzerine Hüseyin Hilmi Paşa istifa etmiştir.²⁴ Sultan V. Mehmed Reşad döneminde ise yerine geçen

19 İrina Kokova, *Nikolay Federoviç Katanov*, s. 93.

20 Geniş bilgi için bk. "Sudba inorodtsa", HakasFilm, 2012, 1.02.36-1.03.30 arası, <https://ok.ru/video/659.989.84893719-1> [Erişim tarihi: 26.11.2019].

21 Alfina Sibgatullina, *Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na rubeje XIX-XX vv.*, izd. İSTOK, Moskva 2010, s. 151.

22 Geniş bilgi için bk. *Age.*, s. 152-187.

23 *Age.*, s. 168.

24 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşen 31 Mart Olayı'nın ardından Hüseyin Hilmi Paşa sadrazamlık görevinden istifa etmiş, aynı gün yerine Tevfik Paşa sadrazam olmuştur. 27 Nisan 1909 tarihinde ise Sultan II. Abdülhamid tahtan indirilmiş, aynı gün V. Mehmed Reşad'ın cülusu gerçekleşmiştir. Bk. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı*

Tevfik Paşa hükümeti görevden alınınca Hüseyin Hilmi Paşa 5 Mayıs 1909 tarihinde ikinci kez sadrazam olmuştur. Görevinde çok başarılı olamayan Hüseyin Hilmi Paşa, sekiz ay sonra 28 Aralık 1909 tarihinde tekrar görevinden istifa etmiştir. Sadrazamlığı sırasında atandığı Ayan Meclis üyeliğine devam eden Hüseyin Hilmi Paşa 1910 yılında resmi olmayan bir Rusya gezisine çıkmıştır. Kazan'ı da ziyaret eden Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu seyahatinin detayları "Turetskiy sled v arhive Tatarstana" (Tataristan Arşivinde Türk İzi) başlığıyla Kazan'da küçük bir risâle olarak basılmıştır.²⁵ Paşanın 15-17 Nisan 1910 tarihlerinde gerçekleştirdiği Kazan seyahatinin detaylarını ise internet ortamında bulmak mümkündür.²⁶

"Turetskiy sled v arhive Tatarstana" adlı gezi raporunda Hüseyin Hilmi Paşa'nın ziyareti detaylarıyla anlatılmıştır. Paşanın Rusya ziyareti dönemin Rus ve Tatar basınında büyük bir ilgi uyandırmış, *Novoe Vremya* (St. Petersburg), *Vakit* (Orenburg) ve *Yoldız* (Kazan) gibi gazetelerle Paşa'nın bu ziyareti halka bildirilmiştir.²⁷ Hüseyin Hilmi Paşa'nın St. Petersburg'a gelişi, 26 Mart 1910 tarihinde *Novoe Vremya* adlı gazetede "Günün Olayları" başlığı altında "Bugün eski Büyük Vezir Hilmi Paşa Petersburg'a geliyor." sözleri ve Paşanın Fotoğraf 1'deki resmiyle halka duyurulmuştur.²⁸

Hüseyin Hilmi Paşa Avrupa seyahati kapsamında gerçekleşen Rusya ziyaretine ilk olarak 26 Mart tarihinde Almanyadan St. Petersburg'a gelerek başlamıştır.²⁹ St. Petersburg'daki garda kendisini Osmanlı elçisi Turhan Paşa, elçilik çalışanları, Rusya Dış İşleri Bakan yardımcısı ve diğer önemli devlet adamları karşılamıştır. Bu seyahat sırasında Hüseyin Hilmi Paşa, Rusya Devlet Duması ile *Novoe Vremya* gazetesini ziyaret etmiş ve İmparator II. Nikolay tarafından Tsarskoe Seloda ağırlanmıştır. Burada kendisine Rusya Devlet Nişanı takdim edilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa 7 Nisan 1910 tarihinde St. Petersburg'dan Moskova'ya geçmiş, burada onu şehirdeki Müslüman aydınlar karşılamıştır.³⁰

İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet, 5. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 408-409.

25 M. Aydın, "Hüseyin Hilmi Paşa", s. 551.

26 Geniş bilgi için bk. "Turetskiy sled v arhive Tatarstana", *Gasırlar Avazı-Eho vekov (Nauçno-dokumentalny jurnal) 1/2*, Kazan 1998, s. 1-9, http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1998_1_2/07/2/ [Erişim tarihi: 03.11.2019].

27 Alfina Sibgatullina, "Velikiy Vezir Hilmi Paşa v Rossii", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 1, No. 1, (2009), s. 34.

28 <http://starosti.ru/archive.php?m=4&y=1910> [Erişim tarihi: 26.11.2019].

29 Alfina Sibgatullina, "Velikiy Vezir Hilmi Paşa v Rossii", s. 34.

30 Alfina Sibgatullina, *Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na rubeje XIX-XX vv.*, s. 152-155.

Fotoğraf 1. Hüseyin Hilmi Paşa.

Kaynak: <http://starosti.ru/archive.php?m=4&y=1910> [Erişim tarihi: 26.11.2019].

15 Nisan 1910 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa “Dostoyevskiy” adlı bir gemi ile Kazan’a gelmiştir. Kazan’da Paşayı Vali Yardımcısı G. B. Petkeviç, Kazan Vilayeti Jandarma İdare Müdürü K. İ. Kalinin, Belediye Başkanı S. A. Beketov, Polis Şefi A. İ. Vasilyev, Kazan Basın İşlerinden Sorumlu Geçici Komite Üyesi Aşmarin ve Kazan Üniversitesi Profesörü Katanov karşılamıştır. A. İ. Vasilyev, Aşmarin ve Katanov, Hüseyin Hilmi Paşa’nın üç günlük Kazan ziyaretinde kendisine refakat etmişlerdir. Aşmarin ve Katanov Paşa’ya rehberlik etmek ve şehrin arkeolojik, kültürel ve etnografik özelliklerini anlatmakla görevlendirilmiştir.³¹ Özellikle Katanov jandarma idare tercümanı olarak Paşayı adım adım takip etmekle görevlendirilmiştir.³² Hüseyin Hilmi Paşa da Kazan seyahati sırasında özellikle Doğu Dilleri Akademisi, ipek ve çuha fabrikaları, atölyeler, Blagoveşenskiy Katedrali, Süyümbike Kulesi, Şehir Müzesi, Tatarların yaşadığı bölgeler ile camileri ziyaret etmek istemiştir.³³ Bunun üzerine Katanov, Paşa’nın önceden şehri tanınması adına Kazan şehrinin tarihi güzelliklerinin resmedildiği fotoğrafları kendisine getirmiştir.³⁴

31 Age., s. 156.

32 Age., s. 161.

33 Age., s. 156.

34 Bk. “Turetskiy sled v arhive Tatarstana”, s. 2.

Bu seyahat sırasında Katanov, Hüseyin Hilmi Paşa'ya Kazan'ın kısaca tarihini anlatmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Kazan Üniversitesi kütüphanesini ziyaret etmiş, kütüphanede özellikle eski Rus ve doğu kaynaklarını incelemiş, kendisine 1116 yılında ölen Hoca Ahmed Yesevi'nin *Divan-ı Hikmet*'i, Yazıcıoğlu Mehmed'in *Muhammediyye*'si ve XVII. yüzyıla ait diğer başka eserler gösterilmiştir. Kazan Üniversitesi'nin bütün fakültelerini gezen Hüseyin Hilmi Paşa hangi dillerin öğretildiği konusu üzerinde bilhassa durmuştur. Daha sonra Rektör G. F. Dormidontov ve Rektör Yardımcısı V. N. Tonkov eşliğinde sikke koleksiyonunu ziyaret etmiştir. Sasani ve eski Rus sikkeleri Paşanın oldukça ilgisini çekmiştir.³⁵

Üniversitenin ardından Kazan Şehir Bilim ve Sanayi Müzesi'ne giden Hüseyin Hilmi Paşa, burada eski Rus silahları, zırhları ve kılıçlarını yakından incelemiş, müzede sergilenen eski Türk boylarına ait eşyaları gözlemlemiştir. Kazan Şehir Bilim ve Sanayi Müzesi'nin ardından Kazan Belediye Binası'nı ziyaret eden Hüseyin Hilmi Paşa, gelir ve giderler hakkında detaylı bilgiler edinmiş ve şehir yönetiminin oldukça iyi olduğunu gözlemlemiştir. Blagoveşenskiy Katedrali ile Süyümbike Kulesi'ni de ziyaret eden Hüseyin Hilmi Paşa, özellikle katedraldeki ikona ve tasvirler hakkında Katanov'dan detaylı bilgiler dinlemiştir.³⁶

Hüseyin Hilmi Paşa, Katanov'dan Tatarca konuşan Volga ve Sibiryaya yerlilerinin nüfusları, dinleri ve yaşadıkları yerler; Kazan Üniversitesi'nin dört fakültesinde de okutulan ders programları; Kazan Altın Orda ve Kırım Hanlarının Cengiz Han ile olan akrabalık ve ilişkilerine dair bilgiler ile Tatar ağızlarının benzerlik ve farklılıkları hakkında malumat da rica etmiştir. Katanov ise bu bilgilerin bulunduğu kitapların Rusça olduğunu dile getirmiş, Hüseyin Hilmi Paşa da İstanbul'daki sekreterinin çok iyi Rusça bildiğini ve onun Türkçeye çevirebileceğini söylemiştir.³⁷

Katanov, Hüseyin Hilmi Paşa'nın istekleri doğrultusunda *Rodoslovie Çingiz-Hana i sina ego Djuçi-hana* (Cengiz Han ve Oğlu Cuci Han'ın Şeceresi), *Sravnitel'naya fonetiçeskaya tablitsa drevnih i novih tatarskih dialektov* (Eski ve Yeni Tatar Ağızlarının Karşılaştırmalı Fonetik Tablosu), *Opisanie epigrafiçeskogo pamyatnika Voljskoy Bulgarii* (Volga Bulgarlarının Epigrafik Anıtlarının Tasviri) ve *Obozrenie prepodavaniya v Kazanskom universitete za 1909-1910 akad. god* (1909-1910 Akademik Yılı Kazan Üniversitesi Eğitim Programı) adlı kitapları getirmiştir. Bu eserlerin dışında M. M. Flippov'un editörü olduğu *Entsiklopediçeskiy Slovar'* (Ansiklopedik Sözlük) adlı eserden Uygur ve Tatar kökenli Doğulular hakkında el yazması notları da vermiştir.³⁸

16 Nisan 1910 tarihinde Hüseyin Hilmi Paşa Muhammediye Medresesi'ni ve diğer eğitim kurumlarını ziyaret etmiş ve Müslüman çocukların Rus dilini nasıl öğrendiklerini incelemiştir. Öğrencilere Arap dili grameri, aritmetik, coğrafya ve mantık dersleri ile ilgili sorular sormuştur. Öğrenci ve öğretmenlerle sohbet ederek medrese müfredatını yakından incelemiştir. Ardından fabrika ve camileri gezen Hüseyin Hilmi Paşa sabun fabrikasını ziyareti sırasında ise orta

35 Agm., s. 3.

36 Agm., s. 3.

37 Agm., s. 4.

38 Agm., s. 4.

sınıf tüketicinin kullanabilmesi için kaliteli ve daha uygun fiyatlı sabun yapılması konusunda yöneticilere birkaç tavsiyede bulunmuştur. Bu kurumların dışında Kazan'da bulunan basım evlerini, yayın kuruluşlarını da dolaşmış ve onlar hakkında detaylı notlar tutmuştur.³⁹

17 Nisan 1910 tarihinde ise Hüseyin Hilmi Paşa Kazan'daki ticaret merkezlerini dolaşmıştır. Kendisine eşlik eden Aşmarin, Hüseyin Hilmi Paşa'nın eski Bulgar Hanlığının etnografik yapısıyla ilgilenmesi üzerine "Bulgarı i Çuvaşı" (Bulgarlar ve Çuvaşlar) adlı makalesini Paşaya takdim etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa Kazan'dan 17 Nisan 1910 tarihinde ayrılmıştır.⁴⁰ Gezi rotası sorulduğunda Paşa, Kazan'dan Samar'a, Samar'dan Sibirya treni ile Moskova'ya, Moskova'dan da Venedik'e geçeceğini bildirmiştir.⁴¹

Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu resmi olmayan seyahati Kazan'da büyük bir sevinçle karşılanmış, Paşa her gittiği yerde büyük bir saygı görmüştür. Resmi makamların yanı sıra bu ziyarete Müslüman halk oldukça büyük bir ilgi göstermiş, Paşa her gittiği yerde alkışlarla karşılanmıştır.⁴² Hatta Paşa adına düzenlenen bir yemekte Kazan'ın ileri gelenleri ona Kazan'ın meşhur tatlılarından olan "plombir" dondurmasını Kazan'ın milli sembolü olan Süyümbike Kulesi şeklinde ikram etmişlerdir.⁴³ Aşağıda Fotoğraf 2'de de görüleceği üzere Kazan'daki Müslüman halk Hüseyin Hilmi Paşa'yı büyük bir ilgiyle karşılamıştır. Fotoğrafta soldan ikinci kişi, Hüseyin Hilmi Paşa; soldan dördüncü kişi ise Katanov'dur.⁴⁴

Fotoğraf 2. Hüseyin Hilmi Paşa'nın 15 Nisan 1910 tarihli Kazan ziyareti

Kaynak: <https://www.facebook.com/T.C.Kazan.Baskonsoloslugu/photos/osmanl%C4%B1-sadrazamlar%C4%B1ndan-h%C3%BCseyin-hilmi-pa%C5%9Fan%C4%B1n-kazan-ziyaretine-ili%C5%9Fkin-15-nisan/906.379.296083528/> [Erişim tarihi: 27.11.2019].

39 Agm., s. 5.

40 Agm., s. 7.

41 Hüseyin Hilmi Paşa'nın yukarıda anlatılan Kazan seyahatinin içeriği hakkında daha geniş bilgi için bk. "Turetskiy sled v arhive Tatarstana", s. 1-9.

42 Alfina Sibgatullina, *Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na rubeje XIX-XX vv.*, s. 157.

43 <https://realnoevremya.ru/articles/61805-cho-eli-tatary-sto-let-nazad> [Erişim tarihi: 3.12.2019].

44 Bu fotoğraf Kazan'da bulunan Türkiye Başkonsolosluğu'nun 5 Ekim 2015 tarihli sosyal medya hesabında yayınlanmıştır. <https://www.facebook.com/T.C.Kazan.Baskonsoloslugu/photos/osmanl%C4%B1-sadrazamlar%C4%B1ndan-h%C3%BCseyin-hilmi-pa%C5%9Fan%C4%B1n-kazan-ziyaretine-ili%C5%9Fkin-15-nisan/906.379.296083528/> [Erişim tarihi: 27.11.2019].

Anlaşılabacağı üzere, Hüseyin Hilmi Paşa ile Katanov'un tanışıklığı 1910 yılına dayanmaktadır. Üç günlük gezi sırasında Katanov, Paşayı daima yakından takip etmiş ve onun mihmandarlığını yapmıştır.

Rusya Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nden Prof. Dr. Alfina Sibgatullina, Katanov'un kütüphanesinin İstanbul'a getirilmesinde Mahmud Esad Efendi'nin de (1857-1917) katkısı olduğunu dile getirmiş ve bu süreci bazı çalışmalara atıfta bulunarak şöyle aktarmıştır:

Mahmud Esad Efendi N. F. Katanov'un meşhur kütüphanesinin Kazan'dan Türkiye'ye getirilmesine öncülük edenlerden biridir. İstanbul'da yeniden oluşturulan Arkeoloji Cemiyeti'nin kütüphanesine Rusça kitaplar almak için Vakıflar Bakanlığı 1914 yılının Mayıs ayında Rusya'ya kendi memurlarını göndermiştir. Görevlendirilen bu memurlar ilk başta Kazan'da Profesör N. F. Katanov'un kütüphanesinin alım işlemlerini yapmış, sonra ise büyük bir bölümü İmparatorluk Akademisi'ne ait olan çok sayıdaki kitabı almak için Moskova ve Petersburg'a geçmişlerdir. İdil-Ural bölgesi Müslümanlarından tanınmış tarihçi Ahmed Zeki Velidi (Togan) burada kitap alımını yapan komisyonun aracılığını yapmıştır.⁴⁵

Mahmud Esad Efendi hukukçu ve yazar olmasının yanı sıra önemli devlet makamlarında bulunmuş, birçok Avrupa diline hâkim ileri görüşlü, aydın bir devlet adamıdır. 17 Şubat 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa Kabinesinden Tapu Genel Müdürlüğüne getirilmiş ve Osmanlı Devleti'nde ilk kadastro sistemini kurmuştur.⁴⁶ Mahmud Esad Efendi 1913 yılının yazında Rusya'ya gitmiş, Kırım, Kiev, Orenburg, Ufa, Kazan, Nijniy Novgorod, Moskova ve St. Petersburg'u ziyaret etmiştir. Ahmed Mithad Efendi'nin yakın dostudur. Mahmud Esad Efendi'nin bu seyahatinin amacı, Rusya Müslümanlarının sosyal, siyasi, eğitim, kültür durumlarını ve ticari faaliyetlerini yakından görmek istemesidir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın ziyareti gibi Mahmud Esad Efendi'nin bu ziyareti de Rus ve Tatar basınında geniş yankı bulmuş, birçok yerel gazete aracılığı ile bu ziyaret halka duyurulmuştur. 3 Ağustos 1913 günü Kazan'a gelen Mahmud Esad Efendi'ye *Yıldız* gazetesi yayın yönetmeni Ahmethadi Maksudov ve *Koyaş* gazetesi müdürü Zekeriya Sadretdinov refakat etmiştir. Kazan'da bir gün kalan Mahmud Esad Efendi, buradaki yayınevlerini, cami ve medreseleri ziyaret etmiş ve birçok Tatar aydını ile tanışmıştır.⁴⁷

Kazan'daki Türkiye Başkonsolosluğu'nun sosyal medya hesabındaki bilgide de Katanov kütüphanesinin o dönemde Kazan'da bulunan Zeki Velidi Togan'ın tavsiyesi üzerine İstanbul'da bulunan Yusuf Akçura'nın araya girmesiyle Evkaf Müdürlüğü (Vakıflar Bakanlığı)'nce satın alındığı ve kütüphanedeki eksik sayıların bu iki önemli devlet ve ilim adamının gayretleriyle St. Petersburg'dan getirildiği yazılıdır.⁴⁸ Z. V. Togan bu kütüphanenin satın alım sürecini ise şöyle aktarmıştır:

45 Alfina Sibgatullina, *Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na rubeje XIX-XX vv.*, s. 186-187.

46 Murtaza Köse, "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmi Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S 2, (2003), s. 213; Alfina Sibgatullina, *age.*, s. 168.

47 Mahmud Esad Efendi'nin Rusya seyahati hakkında daha geniş bilgi için bk. Alfina Sibgatullina, *age.*, s. 167-187.

48 Geniş bilgi için bk. https://vk.com/wall-78657486_815 [Erişim tarihi: 1.12.2019].

Profesör bu kütüphaneyi satmakta benim vasıta olmamı istedi. Ben de “bir müsteşrikin büyük kütüphanesi satılacaktır.” diye “Vaqit” gazetesinde makale yazarak bunun Kazan ve Orenburg gibi bir yerde Müslümanlara has bir ilim müessesesi vücuda getirmek üzere satın alınmasını tavsiye ettim. Fakat Tatarlardan ses çıkmadı. İstanbul’da “Türk Yurdu” muharriri Yusuf Akçura’ya yazdım. O da bunu Türkiye’nin Evkaf Nazırlığına söylemiş, kütüphaneyi satın alıp İstanbul’a getirmeyi kararlaştırmışlar. Bunu Yusuf Akçura bana haber verdi. Evkaf Nezareti memuru Nail Reşit ve aslen Tatar olan subay Ömer Terigül beyleri bir mektupla bana Kazan’a gönderdiler. Ben bu kütüphaneyi 8000 Rus rublesi karşılığı olarak Türkiye için satın aldım. Sonra da sandıklara koyup Türkiye’ye İstanbul’a gönderdim.⁴⁹

Togan ayrıca Katanov’un kütüphanesinde eksikler olduğunu ve bilhassa kendisinin St. Petersburg’a giderek bu eksikleri çeşitli akademi ve enstitülerden topladığını, yedi bin Rus rublesi değerinde daha kitap satın aldığını, yine sandıklar içerisinde İstanbul’a gönderdiğini belirtmiş ve bu kütüphanenin kendisi için önemini şu satırlarla dile getirmiştir:

Fakat bu kütüphanenin eksikleri çoktu. Onları doldurmak işini Petersburg’a giderken yapacağımı Türkiye’li misafirlerimize bildirdim. (...) Bu arada ben Petersburg’un kitapçılarından ve müesseselerinden Katanov kütüphanesinin eksiklerini tamamlamak üzere o Aralık Kazan’dan Petersburg’a gelmiş olan Nail Reşit Bey’in elindeki para ile 7000 Rus rublesi kıymetinde kitap satın aldım. Akademiden, enstitülerden şark’a ait meccanen kitaplar topladım. Bunları da yine sandıklara koyup İstanbul’a gönderdik. 1. Dünya savaşı başlamadan bu kütüphane sağ selamet İstanbul’a gelmiş ve şimdi İstanbul Üniversitesi’ne bağlı «Türkiyat Enstitüsü» nün temelini teşkil etmiştir ki 1925 de Türkiye’ye geldikten sonra bu kütüphane benim için baha biçilmez bir hazine olmuştur. Eğer bu kütüphanenin ihtiva ettiği Rus ilmî neşriyatı olmasaydı benim İstanbul’daki tarihi neşriyatım yalnız şark ve Avrupa kaynaklarına dayanacak ve eksik olacaktı.⁵⁰

Tatar eleştirmen Möhemmet Mehdiyev de Tatar basını ile ilgili kaleme aldığı bir makalede 1913 yılında *Yoldız* ve *Vakit* gazeteleri aracılığı ile Katanov’un kütüphanesinin satışının halka duyurulduğunu, bu gazetelerin ülkenin ileri gelenlerini bu eşsiz kütüphaneyi satın almaya davet ettiğini yazmıştır. Fakat ne Rusya’da, ne Kazan’da, ne de Ufa ve Orenburg’da kütüphaneyi satın almak için kimsenin yanaşmadığını ifade etmiştir. Katanov’un kütüphanesini Türkiye’ye getirenlerin ise Vakıflar Nezareti İlmî Müesseseler Nazırı Reşit Bey ile Mühendis Albay Ömer Bey olduğunu dile getirmiştir.⁵¹

Katanov’un kütüphanesi 1913 yılında satışa çıkarılmış, Türkiye’ye ise 1914 yılında getirilmiştir. Kütüphanenin Türkiye’ye getirildiğinde ilk nereye konulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kütüphanenin ilk olarak konulduğu yer ile ilgili olarak “vaktiyle alınıp İstanbul’un Sultan Selim gibi ücra bir köşesine atılmış bulunan Katanov kütüphanesi” ve

49 Zeki Velidi Togan, *Hatıralar*, s. 121.

50 *Age.*, s. 121-122.

51 Möhemmet Mehdiyev, “Rus Şarkiyatçıların Faaliyetleri ve Tatar Basını”, *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Aktaran Nazan Yapıcı, S 45, Ankara, (Bahar 2018), s. 134.

"kütüphaneyi Altın Boynuz kıyısına bir bina yaptırıp yerleştirirler" ifadeleri kaleme alınmıştır.⁵² İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Mustafa Özkan, Katanov kütüphanesinin satın alındıktan sonra Süleymaniye Kütüphanesi'ne teslim edildiğini dile getirmiştir.⁵³ Fakat Süleymaniye Kütüphanesi, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Evkaf Nezareti'nin Beyazıt Kütüphanesi dışındaki tüm vakıf kütüphanelerini bir araya toplama kararı neticesinde 1918 yılında kurulmuştur.⁵⁴ Netice itibarıyla Katanov kütüphanesinin 1914-1918 yılları arasında nerede muhafaza edildiği tam olarak bilinmemektedir. Fakat 1918-1924 yılları arasında Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunduğu kesindir. 1918-1923 yılları arasında Süleymaniye Kütüphanesi'nin müdürlüğünü Kırım Muhacirlerinden Musa Akyığıtzade (1864-1923)⁵⁵ yapmıştır. M. Akyığıtzade, kütüphaneyi Türkiye'ye getiren memur Mühendis Albay Ömer Bey'in de eşinin erkek kardeşidir: "1914 yılında M. Akyığıtzade'nin kız kardeşi Hediçe'nin kocası Mühendis Albay Ömer Bey gelir, kütüphaneyi yükletip götürür."⁵⁶ Akyığıtzade, 1918-1923 yıllarında İstanbul'daki Tatar öğrencilerden bir ekip kurarak Katanov kütüphanesinin kataloğunu hazırlamaya başlamış, fakat bu işi tamamlayamadan 1923 yılında vefat etmiştir.⁵⁷ Katanov kütüphanesi, 1924 yılında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde kurulan Türkiyat Enstitüsü'ne devredilmiştir.⁵⁸

Yukarıda aktarılanlardan hareketle Katanov'un kütüphanesinin satın alınıp Türkiye'ye getirilmesi Hüseyin Hilmi Paşa ve Mahmud Esad Efendi'nin girişimleri, Zeki Velidi Togan ve Yusuf Akçura'nın aracılığı ile 1914 yılında Osmanlı Sadrazamı Mısırlı Said Halim Paşa döneminde gerçekleşmiştir, denebilir. Büyük olasılıkla kütüphanenin büyük çoğunluğu 1914 yılında İstanbul'a gönderilmiştir. Katanov, 1914 yılında kütüphanesini sattıktan sonra ölüm yılı olan 1922 yılına kadar birçok eser daha toplamıştır. Bu konuda İ. Kokova'nın çalışmasında

52 Hasan Akbayrak, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009, s. 289; Möhemmet Mehdiyev, agm., s. 134.

53 Mustafa Özkan, "İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4/8, (2006), s. 587.

54 Bk. Halit Dener, "Kuruluşunun 50. Yılında SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ", s. 278, https://www.researchgate.net/scientific-contributions/213.025.5482_Dener_Halit [Erişim tarihi: 30.05.2020].

55 Musa Akyığıtzade, 3 Aralık 1864 tarihinde Penza'da doğmuştur. 1884 yılında Penza ilindeki Rus gimnazyumunu bitirmiştir. Moskova ve Kazan Üniversiteleri'ne yükseköğrenim için başvurmuş olmasına rağmen dilekçesi reddedilmiştir. İsmail Gaspıralı'nın teşviki ile üniversite öğrenimi için İstanbul'a gelmiş ve Mekteb-i Mülkiye'ye girmiştir. 1891 yılında bu kurumdan mezun olan Akyığıtzade aynı kurumda Rusça öğretmenliği yapmıştır. 1892 yılında ise Galata Gümrük İdaresi memurluğuna girmiştir. Yusuf Akçura ile birlikte İstanbul'da bulunan Türk Derneği'ni kurmuştur. 1908'de II. Meşrutiyet'in ardından politika, ekonomi, ticaret ve askeri meselelerin ele alındığı *Metin* adlı bir gazete çıkarmıştır. İktidar tarafından gazete kapatılınca 1910 yılında önce Adilcevaz'a ardından da Hicaz'da Ma'müretülhamid Kaymakamlığı'na gönderilmiştir. 1916 yılında ağır bir hastalık geçirdikten sonra emekli olmuştur. Aynı zamanda bir iktisatçı da olan Akyığıtzade'nin ekonomi hakkındaki en önemli eserlerinden biri *İlmi Servet veyahut İlmi İktisat*'tır. Geniş bilgi için bk. *Rossiya i Vostok: Fenomenologiya vzaimodeystviya i identifikatsii v novoe vremya. Kollektivnaya monografiya*, Pod red. N. N. Dyakova, N. A. Samoylova, SPBGU, Vostoçnyy fakul'tet, İzd. "Studiya NP-Print", St. Petersburg 2011, s. 137; İsmail Türkoğlu, "Musa Akyığıtzade (1864-1923)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XXXI, (2006), s. 213-214.

56 Möhemmet Mehdiyev, "Rus Şarkiyatçıların Faaliyetleri ve Tatar Basını", s. 134.

57 Agm., s. 134.

58 İsmail Güleç, "Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", s. 5.

“Fakat aydının eski alışkanlığıyla o yeniden kendi kitaplığını kuracaktır. Torununun ifadesine göre çeşitli dillerde yüzlerce ciltlik kitabı daha vardır.”⁵⁹ ifadesi yer almaktadır. Kanaatimizce, sonradan toplanan bu eserler de ilim adamının ölümünden sonra 1922 yılında eşi tarafından tekrar Türkiye’ye satılmış olmalıdır.

İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü’sünün 2010-2012 yılları arasında müdürlüğünü yapan Kemal Yavuz 2012 yılında Hakasya’dan Katanov’un kütüphanesini yakından incelemek ve ilim adamının Hakasya’da bulunmayan eserlerini kopya etmek amacıyla gelen heyete kütüphane tarihçesi hakkında şu bilgileri vermiştir:

Maddi yetersizlikten dolayı ilim adamı hayatı boyunca topladığı üç bin beş yüz ciltten oluşan kütüphanesini Türkiye’ye satmıştır. Daha sonra 1922 yılında N. F. Katanov’un eşi enstitüye üç bin beş yüz cilt daha satmıştır. 1920-1930 yılları arasında kütüphane Türk ve yabancı Türkologların incelemelerinin yer aldığı SSCB Bilimler Akademisi’nin raporları ile doldurulmuştur. Günümüzde kütüphanede yedi bin dokuz yüz on dört kitap bulunmaktadır. Kütüphane Sayan-Altay bölgesi (Hakasya, Tuva, Altay) araştırmacıların eserleriyle büyümeye devam etmektedir.⁶⁰

Katanov’un kütüphanesi Türkiye’ye getirildiğinden bu yana üç kez yer değiştirmiştir.⁶¹ Kütüphane, 1918-1924 yılları arası bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi’nden 1924 yılında İÜ TAE’ye taşınmış, ardından Enstitü’nün 1948 yılında Beyazıt Hamamı arkasındaki Seyyid Hasan Paşa Medresesi’ne taşınmasıyla yer değiştirmiştir. 1989 yılından itibaren ise İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’ne tahsis edilen Horhor Caddesi Fatih Parkı karşısındaki beş katlı bir binanın ikinci katında geniş ve ayrı bir odada tutulmaktadır.⁶²

Rus bibliyografya tarihinde Türk halkları konusunda en kıymetli eserleri kaleme alan Katanov yaptığı ilmi gezilerle kanımızca Türkoloji alanının kaynak toplamada en önemli isimlerinden biri olmuştur. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nde bulunan bu kütüphane de Katanov’un malzeme toplamadaki ciddiyetinin açık bir göstergesidir. Yazılı ve görsel mirasının tamamının nerede olduğu tam olarak tespit edilememiş olsa da Katanov’un yazılı arşivinin büyük çoğunluğunun İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü’nce muhafaza edilmesi Türkiye ve Türk ilim camiası adına büyük bir hazinedir.

59 İrina Kokova, *Nikolay Federoviç Katanov*, s. 94.

60 <https://www.tuva.asia/news/ruregions/5146-knigi-katanova.html> [Erişim tarihi: 17.12.2019].

61 İ. G. Smolina, “Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost”, s. 7.

62 <https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihce> [Erişim tarihi: 3.12.2019].

KAYNAKÇA

- Akbayrak, Hasan, *Milletin Tarihinden Ulusun Tarihine*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.
- Aydın, Mahir, "Hüseyn Hilmi Paşa (1855-1923)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XVIII, (1998), s. 550-551.
- Beydilli, Kemal, "Ahmed Tefvik Paşa (1845-1936)", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C II, (1989), s. 139-140.
- Bostan, M. Hanefi, "Said Halim Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C XXXV, (2008), s. 557-560.
- Datsişen, V. G., "N. F. Katanov – Vospitannik Krasnoyarskoy Gimnazii", *Nasledie hakasskogo uçenogo, tyurkologa, doktora sravnitel'nogo yazıkoznaniya, vostokoveda Nikolaya Fyodoroviça Katanova: materialı mejdunarodnoy nauçnoy konferentsii, posvyaçennoy 150-letiyu so dnya rojdeniya uçenogo, 16-19 maya 2012 g.*, Tom I, Hakasskoe knijnoe izdatelstvo, Abakan 2012, s. 20-27.
- Davletov, Timur, "Hakas Prof. Nikolay Födoroviç Katanov (19 Mayıs 1862-10 Mart 1922)", *TARİH: Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, S 145, İstanbul, (Ocak 1999), s. 18-19.
- Güleç, İsmail, "Kuruluşunun Yetmiş Beşinci Yılında İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", *Müteferrika Dört Aylık Kitabiyat Dergisi*, 13, (Kış 2000/2), s. 1-9.
- Hablemitoğlu, Necip, *Çarlık Rusyası'nda Türk Kongreleri (1905-1917)*, Kırım Dergisi, Tarih Araştırmaları Serisi No: 1, İstanbul 2014.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – IV Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, 5. bs., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Katanov, N. F, *Türk Kabileleri Arasında*, çev. Atilla Bağcı, 1. bs., Kömen Yayınları, Konya, Şubat 2004.
- Kokova, İrina, *Nikolay Federoviç Katanov*, çev. Muvaffak Duranlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 702, Ankara 1998.
- Köse, Murtaza, "Osmanlı Son Dönem Hukukçularından Seydişehirli Mahmud Esadın Hayatı, Eserleri ve İlmî Kişiliği", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S 2, (2003), s. 207-217.
- Mehdiyev, Möhemmet, "Rus Şarkiyatçılarının Faaliyetleri ve Tatar Basımı", *Türk Dünyası, Dil ve Edebiyat Dergisi*, Aktaran Nazan Yapıcı, S 45, Ankara, (Bahar 2018), s. 127-135.
- Monguş, Zoya M., "N. F. Katanov'un İstanbul'daki Kütüphanesi", çev. Sevim Hacıoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, C 21, (Güz 2011), s. 446-451.
- Özkan, Mustafa, "İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4/8, (2006), s. 585-592.
- Rikin, P. O., "Nikolay Fyodoroviç Katanov (1862-1922): vehi jizni i tvorçestva", N. F. Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy zemli (Dnevnik puteşestviya, ispol'nennogo v 1889 godu po poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk i İmperatorskogo Russkogo Geografiçeskogo Obşestva)*, Tuvinskiy İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy pri Pravitelstve RT, Kızıl 2011, s. 359-383.
- Rossiya i Vostok: Fenomenologiya vzaımodeystviya i identifikatsii v novoe vremya. Kollektivnaya monografiya*, Pod red. N. N. Dyakova, N. A. Samoylova, SPBGU, Vostoçnyıy fakul'tet, İzd. "Studiya NP-Print", St. Petersburg 2011.
- Sibgatullina, Alfina, "Velikiy Vezir Hilmi Paşa v Rossii", *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Vol. 1, No. 1, (2009), s. 33-42.
- _____, *Kontaktı Tyurok-Musulman Rossiyskoy i Osmanskoy İmperiy na rubeje XIX-XX vv.*, İzd. İSTOK, Moskva 2010.
- Smolina, İ. G., "Nikolay Fyodoroviç Katanov i sovremennost'", *Nauçnoe obozrenie Sayano-Altaya*, No 1(3), (2012), s. 4-9.
- Tamarintsev, B. İ., "N. F. Katanov i ego "Oçerki Uryanhayskoy zemli"", N. F. Katanov, *Oçerki Uryanhayskoy zemli (Dnevnik puteşestviya, ispol'nennogo v 1889 godu po poruçeniyu İmperatorskoy Akademii Nauk*

i Imperatorskogo Russkogo Geografičeskogo Obşestva), Tuvinskiy İnstitut Gumanitarnih İssledovaniy pri Pravitelstve RT, Kızıl 2011, s. 8-12.

Togan, Zeki Velidi, *Hatıralar*, TAN Matbaası, İstanbul 1969.

Topsakal, İlyas, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler (1552-1917)*, 2. bs., Ötüken Neşriyat, İstanbul 2018.

Valeyev, R. M., “«On nujen dlya Kazani» (O nauçnom nasledii N. F. Katanova)”, *Gasırlar avazı-eho vekov*, No 3/4, (2011), s. 141-148.

Elektronik Kaynaklar

“Turetskiy sled v arhive Tatarstana”, *Gasırlar Avazı-Eho vekov (Nauçno-dokumentalnyy jurnal) 1/2*, Kazan 1998, s. 1-9, http://www.archive.gov.tatarstan.ru/magazine/go/anonymous/main/?path=mg:/numbers/1998_1_2/07/2/ [Erişim tarihi: 03.11.2019].

Sudba inorodtsa, HakasFilm, 2012, 1.02.36-1.03.30 arası. <https://ok.ru/video/659.989.84893719-1> [Erişim tarihi: 26.11.2019].

<http://starosti.ru/archive.php?m=4&y=1910> [Erişim tarihi: 26.11.2019].

<https://www.facebook.com/T.C.Kazan.Baskonsoloslugu/photos/osman%C4%B1-sadrazamlar%C4%B1ndan-h%C3%BCseyin-hilmi-pa%C5%9Fan%C4%B1n-kazan-ziyaretine-ili%C5%9Fkin-15-nisan/906.379.296083528/> [Erişim tarihi: 27.11.2019].

https://vk.com/wall-78657486_815 [Erişim tarihi: 1.12.2019].

<https://realnoevremya.ru/articles/61805-çhto-eli-tatary-sto-let-nazad> [Erişim tarihi: 3.12.2019].

<https://turkiyat.istanbul.edu.tr/tr/content/enstitumuz/tarihçe> [Erişim tarihi: 3.12.2019].

<https://www.tuva.asia/news/ruregions/5146-kniği-katanova.html> [Erişim tarihi: 17.12.2019].

Halit Dener, “Kuruluşu’nun 50. Yılında SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ”, s. 275-288, https://www.researchgate.net/scientific-contributions/213.025.5482_Dener_Halit [Erişim tarihi: 30.05.2020].